

İSMAİL GASPIRALI'NIN *DÂRÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI* ADLI ESERİNDEKİ ENDÜLÜS ALGISI ÜZERİNE

ON THE PERCEPTION OF ANDALUSIA IN THE BOOK *DARÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI* OF ISMAİL GASPIRALI

*Nizamettin PARLAK**

ÖZET: Dünya Müslümanlarının ve Türklerin birliği ve kalkınması için mücadele eden İsmail Gaspıralı, gerek basın-yayın yoluyla ve uyguladığı yeni eğitim metotlarıyla gerekse yazdığı eserlerle bu hedefine ulaşmak için büyük gayret göstermiştir. Onun mücadelesinde, telif ettiği eserleri, önemli bir yer tutmakta olup onlardan bazıları ütopya türündedir. Bunların en önemlisi de Endülüs'ü konu alan *Darürrahahat Müslümanları* adlı eseridir. Gaspıralı, bu kitabı aracılığıyla Müslümanların geri kalmışlık sebeplerini açıklamıştır. Akabinde de gelişmek ve kalkınmak için neler yapılması gerektiğini ortaya koymuş, azimle çalıştıkları takdirde Müslümanların, Batı medeniyetini geride bırakacak medenî bir Müslüman toplum inşa edeceklerine inandığını ifade etmiştir.

Anahtar sözcükler: İsmail Gaspıralı, Darürrahahat, Endülüs, Ütopya.

ABSTRACT: Gaspıralı, who realized the need for education and cultural reform and modernization of the Turkish and Islamic communities, struggled firstly for the union and growth of Turks and then the Muslims of the world. So he tried to success it by pressing journals, newspapers and writing articles and publishing books. He set forward his own approach to education method as called newest method in Islamic education. Among his books, *Darürrahahat Müslümanları* (The Muslims of Andulus) is very important utopian book. He analysed the reasons of the backward of the Muslims and how to devolope in this book. Finally he considered that if the Muslims do the best, they can establish a Muslim civilized society higher than western civilization.

Keywords: Ismail Gaspıralı/Gasprinski, Dar al-Rahat, Andalus, Utopia.

1. GİRİŞ

1.1. Gaspıralı'nın Hayatına ve Eserlerine Kısa Bir Bakış

Gaspıralı İsmail Bey,¹ 20 Mart 1851'de Kırım'ın Bahçesaray şehrinin Avcıköyü'nde doğdu. Babası Mustafa Ağa, Çarlık ordusunda subaydı. Babasının doğum yerine izafeten Gaspıralı (Rusya'da bilinen şekliyle Gasprinski) olarak anılan İsmail Bey, mahalledeki Müslüman mektebinden sonra, Akmescit Erkek Gimnaziyumu'nu bitirip Moskova Askerî Okulu'na girdi (1865). Bu sırada 1867'de Girit'te başlayan Rum isyanı üzerine Osmanlı saflarında savaşmak amacıyla İstanbul'a geçmek için geldiği Odesa'da yakalandı. Böylece Türkiye'ye geçemediği gibi Moskova'daki askerî öğrencilik hayatı da bitti ve öğretmenliğe adım atmış oldu. Zira bu olay üzerine 17 yaşındayken Bahçesaray'da Zincirli Medrese'de Rusça muallimi olarak görev yapmaya başladı (1868). Ancak görevi olmamasına rağmen öğrencilere Türkçe öğretmesi ve eski öğretim metotlarını eleştirerek yeni metotlar kullanması gibi bazı sebepler yüzünden medreseden ayrılmak zorunda kaldı.

** Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: nizamparlak@yahoo.com

¹ Gaspıralı'nın hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Gaspıralı, *Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri Seçilmiş Eserleri I*, (neşr. Yavuz Akpınar, B. Orak, N. Muradov), İstanbul: Ötüken Yay. 2014, 18-69; Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1988, Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *DİA*, XIII, 392-395. Nazmi Eroğlu, *Ütopyalar Işığında Gaspıralı'nın Dârürrahahat Müslümanları*, İstanbul: Bilge Sanat Yay. 2013.

Özellikle Moskova’da bulunduğu sıralarda millî duygularının güçlenmesi üzerine Rusya İmparatorluğu’ndaki Türkleri ve Müslümanları uyandırma fikri ön plana çıkmaya başladı. Bu hedefine ulaşmada Fransızcanın önemli bir rol oynayacağı kanaatine istinaden dilini geliştirmek için 1871’de Paris’e gitti. Orada iki yıl kaldıktan sonra Osmanlı subayı olma arzusuyla İstanbul’a geçti (1874). Bir yıl beklemesine rağmen başvurusuna cevap alamayınca² Kırım’a döndü ve 1875’te Yalta İslâm Mektebi’nde Rusça öğretmenliğine atandı. 1878’de Bahçesaray belediye başkan yardımcısı, bir yıl sonra da belediye başkanı oldu. Bu görevi dört yıl sürdürdü (1883). Rusya’daki Müslümanları teşkilatlandırmak amacıyla 1905 ve 1906’da Rusya Müslümanları Kongrelerini topladı. 24 Eylül 1914’te Bahçesaray’da vefat etti.

1.2. Ütopya Kavramı ve Ütopik Eserler

Yunanca bir kelime olan “Outopia” hiçbir yer/olmayan yer, “eutopia” ise iyi bir yer anlamına gelmektedir.³ Halkına kusursuz bir düzen içinde var olma imkânı sağladığı kabul edilen ideal ülke anlamına gelen ütopya,⁴ Thomas More tarafından kaleme alınan bir kitaba isim olduktan sonra bu türden eserler için de kullanılmaya başlamıştır.

Bu alanda Platon (Eflatun)’un (MÖ 427 - MÖ 347), *Politeia (Devlet)*⁵ adlı eseri en temel yapıt olarak kabul edilir. Ondan sonra İslâm dünyasında yazılmış olan Farabî (870-950)’nin *el-Medînetü’l-fâzıla*’sında,⁶ Batı’da Rönesans döneminde ortaya çıkan Thomas More (1478-1535)’un *Utopia*’sında⁷, Tommaso Campanella (1568-1639)’nın *Güneş Ülkesi*’nde⁸ Platon’un *Devlet*’inin izlerini görmek mümkündür.⁹ XVI. yüzyılda yazılan ütopyalara Francis Bacon (1561-1626)’un *Yeni Atlantis*’ini¹⁰ de eklemek gerekir.

Düşünürler ve yazarlar, içinde yaşadıkları dönemdeki siyasî rejimlerin, insanların mutluluklarını temin etme konusunda yetersiz kaldıkları kanaatine sahip olduklarında ütopyalara sığınmak zorunda kalmışlardır. Muhtemelen böyle yaparak onlar, bir yandan geleceğe dair umutlarını sürdürürken, bir yandan da söyleyemedikleri düşünce ve önerilerini bir hayal üzerinden dile getirme imkânı elde etmiş oluyorlardı.

İslâm dünyasında “Batılı anlamda ütopya var mıdır yok mudur” yoksa “sebepleri nelerdir” gibi tartışmalar¹¹ uzun uzadıya yapılmıştır. Muhtemelen bu sorunlar, ütopya türleri ile yakından alakalıdır. Nitekim ütopyalar, biçim ve içerik olarak; siyasî, tarihî, edebî, felsefî, dinî, soyut ve somut olmak üzere farklı şekillerde sınıflandırılmışlardır.¹²

İslâm dünyasında ütopik eserler meselesini daha sağlıklı değerlendirebilmek için ütopyalara şu iki açıdan yaklaşılabılır: Birincisi: Dünya şartlarında gerçekleşmemiş ve de gerçekleşmesi imkânsız olan ütopyalar. İkincisi: Daha önce ideale yakın bir şekilde tesis edilmiş ve de olumlu sonuçları açıkça görülmüş, fakat doğal süreçte ömrünü tamamlamış siyasî yapılanmaları örnek olarak benzer bir oluşum gerçekleştirme hedefi taşıyan ütopyalar.

² Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı, Gaspıralı’ya şüpheyle yaklaşmıştır. Eroğlu’na göre Gaspıralı’nın, Ermenilerle ilgili olarak Batı basınında çıkan haberleri, kendi gazetesinde iktibas etmesi, Bâbüalî tarafından hoş karşılanmamıştır. Eroğlu, *Ütopyalar*, 61-62.

³ Hasan Aydın, “Güneş Ülkesi: Eğitim Odaklı Bir Ütopya” *Bilim ve Gelecek Dergisi*, XXXII, 2006, 56-63.

⁴ Eroğlu, *Ütopyalar*, 12.

⁵ Eflatun, *Devlet*, (çev. Yağmur Reyhani), İstanbul: Akvaryum Yayınevi, 2005.

⁶ Farabî, *el-Medînetü’l-fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), İstanbul: MEB. yayınları, 1989.

⁷ Thomas More, *Utopia*, (çev. Sebahattin Eyüpoğlu vd.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

⁸ Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, (çev. Selahattin Bağdatlı), İstanbul: Say Yayınları, 2011.

⁹ Aydın, 56-63.

¹⁰ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, (çev. Cenk Saraçoğlu), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2005.

¹¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Canbaz, 47-70.

¹² Murat Omay, “Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme” *Sosyoloji Dergisi*, III/18, 2009/1, 1-14.

Gerçi bazı araştırmacılar, ütopyayı köken ve tür olarak, incelerken böyle bir farkı ihsas etmektedirler.¹³ Fakat bu tasnifin daha açık bir şekilde ortaya konulması gerekir. Ancak böyle bir ayırımla, çıkabilecek bazı sorunları çözmek mümkün olacaktır.

İslâm dünyasında, muhtemelen toplumların huzurunu temin eden örnek dönemlerin geçmişte yaşanmış olmasından dolayı, o tarz ütöpik eserler, Batı'daki kadar Doğu'da revaç bulmamıştır. Ütopya olarak değerlendirilenler de yukarıda zikredilen ikinci tür örnekler kapsamındadır.

Gerek Hz. Peygamber zamanı,¹⁴ gerekse Osmanlı'nın belli dönemleri bu anlamda örnek dönemlerdir. Hatta bazılarının göre "Batı'nın gelecek dünya devleti modeli, Osmanlıdır". Bu kanaatin sahiplerinden biri olan Toynbee, ayrıca Osmanlı'yı, gerçekleşmiş bir ütopya olarak görmektedir.¹⁵

2. GASPIRALI'NIN *DARÜRRAHAT*¹⁶ *MÜSLÜMANLARI*¹⁷ ADLI ESERİ

Gaspıralı, Rusya'daki hedef kitlesine ulaşabilmek için basın/gazetenin önemini fark etmiş, bu konuda çeşitli girişimlerde bulunduktan sonra kendi gayretleriyle Nisan 1883'ten itibaren *Tercüman* adını verdiği gazetesini Bahçesaray'da çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin eklerinde çocuklara ve kadınlara yönelik yayınlar yapmış, romanlar tefrika etmiştir.¹⁸

İsmail Gaspıralı, te'lif ettiği bazı eserlerde Molla Abbâs Fransevî takma adını kullanmıştır. Bu eserlerinde "Taşkentli Molla Abbâs" adını verdiği kahramanının Avrupa ve Afrika'daki seyahatlerini ve maceralarını ele almıştır. Bunlar: *Frengistan Mektupları*, *Darürrahât Müslümanları*, *Sudan Mektupları*, *Kadınlar Ülkesi* adlı eserlerdir. Gaspıralı bu kitaplarını, gazetesinde tefrika etmiştir. Müellif, 6 Şubat 1887'de gazetede yayınladığı *Frengistan Mektupları* adlı eserin - daha sonra- baş kısmını kısaltarak, Molla Abbâs'ın İspanya (Endülüs)

¹³ Aydın, "Güneş Ülkesi", 56-63; Umay, "Ütopya Üzerine", 1-14.

¹⁴ Ütöpik eserlerin ortak teması; insanların mutluluğudur. Bu durum bazı eserlerin isimlerine de yansımıştır. *el-Medinetü'l-fâzıla*, *Darürrahât*, gibi. *Darürrahât* ütopyasının başkentinin adı "Darü's-saadet"tir. Gerçekleşmiş bir ütopya kabul edilen Osmanlı'nın başkenti de "Dersaadet" diye isimlendirilir. Bu ikisinin kendisinden beslendikleri ve model olarak gördükleri Hz. Peygamber döneminin de "asr-ı saadet" diye nitelenmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

¹⁵ Canbaz, 54.

¹⁶ Bu çalışma boyunca *Darürrahât* kelimesi, Gaspıralı'nın eserinin adı olarak kullanıldığı ve Türkçe neşrine atıfta bulunduğu yerlerde *Darürrahât* şeklinde, Osmanlıcasına atıf yapılırken aslına uyumlu olarak *Dârürrahât* biçiminde ve de italik yazım şekli kullanılacaktır. Bu kelime, hayalî ülkenin adı olarak kullanıldığında 'Darürrahât' şeklinde yani italik yapılmadan yazılacaktır.

¹⁷ Gaspıralı'nın bu eseri farklı kişiler tarafından yeniden neşredilmiştir. Yavuz Akpınar vd. ile Sadık Usta'nın (Sadık Usta, *Türk Ütopyaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, 209-279) yayınları bunlardan ikisidir. Biz bu çalışmamızda, eserin 1906'da Bahçesaray'da basılan Osmanlıca nüshasını (Molla Abbâs Fransevî, *Dârürrahât Müslümanları*, Bahçesaray, 1906) ve onun Yavuz Akpınar vd. tarafından 2014'te yapılan neşrini esas aldık. Çalışmamızın devamında Osmanlıca metne atıfta bulunurken: (Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906), kısaltmasını, Türkiye'deki neşri için ise Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014) kısaltmasını kullandık. *Dârürrahât* romanının 1906 yılında Bahçesaray'da yapılan Osmanlıca baskısının dijital görüntülerini bize gönderme lütfunda bulunan Prof. Dr. Yavuz Akpınar'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹⁸ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 18-69. Devlet, *İsmail Bey*, 4-22; Kırmımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *DİA*, XIII, 392-395. Eroğlu, *Ütopyalar*, 59-66. İsmail Gaspıralı'nın *Dârürrahât Müslümanları ile Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi*'nin yazılma ve yayınlanma süreçlerinde ilginç keşifler müşahade edilmektedir. Nitekim Ziya Paşa'nın (1825-1880), kitabının birinci cildi ilk defa 1859'da yayınlanmış, 1888'e kadar baskılar birkaç defa tekrarlanmıştır. Bkz. Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (Sad. Yasemin Çiçek), İst: Timaş Yayınları 2012, s.11. Gaspıralı (1851-1914) ise *Dârürrahât Müslümanları*'ni ilk defa 1887'de *Frengistan Mektupları* içinde, 1895'te de müstakil bir kitap olarak neşretmiştir. (Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014, 181) Bu arada Ziya Paşa'nın eseri, yayınlanmasından yaklaşık kırk yıl sonra (1902) yasaklı kitaplar listesinde yer almıştır. (Bu kitabın yasaklanması ile ilgili olarak bkz. Nizamettin Parlak, "Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesiyle Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları" *İslâmiyat*, VIII/2, Ankara, 2005, 111-122.) Tam bu sırada Gaspıralı, Bahçesaray'da çıkarmakta olduğu *Tercüman Gazetesi*'nde *Dârürrahât Müslümanları*'ni 1903'ten itibaren yeniden tefrika etmeye başlamıştır. (Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 74.) Bu tefrikayı, bahsi geçen yasaklamaya bir tepki olarak algılamak mümkündür.

daki seyahatini konu alan bölümünü ise genişleterek *Dârürrâhat Müslümanları* adlı eserini oluşturmuş¹⁹ ve risalenin ilk baskıları da 1895 ve 1903'te gerçekleştirilmiştir.²⁰

Gaspıralı'nın *Dârürrâhat*'ı, Türkçe edebiyatın ilk ütopyik eseri olarak kabul edilmiştir.²¹ Kitabın bir ütopya olup olmadığı tartışmalarını²² bir kenara bırakarak bu romanın, yukarıda yapılan tasnife göre ikinci kısımdaki ütopyik eserlere dâhil edilmesi gerektiği kanaatinde olduğumuzu belirtmeliyiz.²³ Çünkü Gaspıralı, gerçek hayatta yol almakta zorlandığı dönemlerde kitaplarının satırlarında yoluna devam etmiş, o yolculuklarından birini de *Darürrahat* aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

Eserin 1906'da tekrarlanan ayrı basımında²⁴ "İdare-i Tercüman" unvanıyla kaleme alınan mukaddimesinde, Taşkentli Molla Abbâs'ın, Fransa seyahatinde edindiği izlenimlerini, "*Frenjistân Mektupları*" başlığı altında topladığı belirtilir. Bu kitabın ikinci kısmında Molla Abbâs'ın Endülüs'e de seyahat ettiği ve orada bir Müslüman topluluğun varlığından ve ahvalinden bahsettiği ifade edilir. Verilen kısa malumatta Endülüs Müslümanlarının orada mutlu bir yaşam seviyesine ulaştıkları ancak bazı hususların kapalı kaldığı, bu yüzden bahsi geçen bölümün *Dârürrâhat Müslümanları* başlığıyla bir risale hâlinde basılmasına ihtiyaç duyulduğu vurgulanır.

Müellif, romanına; Fransa'dan demiryolu ile İspanya'ya vardığını ve hudutta görevlilerle arasında bazı konuşmalar geçtiğini anlatarak başlar. Görevliler, Molla Abbâs'ın Kuzey Afrikalı olmadığını, üstelik de diyâr-ı Türkistan'dan; Taşkent'den geldiğini öğrenince ziyaret sebebini merak ederler. Molla Abbâs, dünyaca meşhur bir medeniyet tesis etmiş olan Endülüs'ü mukaddes bir diyâr olarak gördüğünü, bu yüzden de ziyaret etmek istediğini belirtir.²⁵ Bu cümleler zihinleri meşgul eden bir soruya cevap niteliği taşımaktadır. Zira Gaspıralı, uzak bir diyârda yaşamış olmasına rağmen Endülüs'e ilgi duymuş, sadece araştırmak ve okumakla yetinmeyip bu ilgisini, bir eser kaleme alarak ölümsüzleştirmek istemiştir.

Taşkentli bir Tatar oğlu olarak onun Endülüs'le ilgilenmesinin muhtemel sebeplerini ana hatlarıyla şu şekilde ifade etmek mümkündür: Gaspıralı yaşadığı coğrafyada Müslüman Türklerin yeniden şahlanışı idealine sahiptir. Bunun için Rusya topraklarında farklı bölgelerde yaşayan soydaşlarına ve dindaşlarına yönelik ciddi faaliyetleri olmuştur. Bu çalışmaları sırasında Müslümanların, farklı coğrafyalarda tesis etmiş oldukları medeniyetlerden de hız ve cesaret alarak muhataplarını somut örneklerle gayrete getirmek istemiştir. İslâm medeniyetinin en güzel örneklerinden birini teşkil eden Endülüs'ü, hayalen gezip onların hikâyelerini ölümsüzleştirmek istemesi böyle bir sebepten kaynaklanmış olabilir.

Gaspıralı, romanın başında Endülüs'ün siyasî tarihi hakkında oldukça özet bir bilgi verdikten sonra o dönemden kalma iki önemli tarihî eserden bahseder. Birkaç satırla Kurtuba

¹⁹ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 70-71. Farklı tarihler için bkz. Devlet, *İsmail Bey*, 15; Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *DİA*, XIII, 392-395.

²⁰ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 181.

²¹ Canbaz, 47-50.

²² Bu kitabın bir ütopya olup olmadığına dair görüşler için bkz. Eroğlu, *Ütopyalar*, 70; Bilge Kağan Şakacı, "Darürrahat (Rahat Ülke) Müslümanları: Kent Ütopyası mı?", *The Journal of Academic Social Science Studies*, XI/6, 2013, 1399-1420.

²³ Bu çalışmamızda *Darürrahat* için 'ütopya' kavramını kullandığımız her yerde kastettiğimiz şey bu ikinci anlamdır.

²⁴ Gaspıralı, Tercümünde 6 Şubat 1887'de başladığı *Darürrahat*'ın tefrikasını 1889'da tamamlar. 1895'te *Dârürrahat Müslümanları ya ki Acaib-i Diyâr-ı İslâm* başlığıyla olmak üzere 1905'e kadar aynı eseri dört sefer daha tefrika eder. Halkın ilgisi üzerine bu yazıları, 1906'da *Darürrahat Müslümanları*, başlığıyla kitap hâlinde basılır. Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 73-74.

²⁵ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 181-182, 183.

Ulu Camii'ni, ardından da geniş bir şekilde Gırnata'da ki el-Hamrâ Sarayı'nı anlatır. Cami için bir haftasını ayıran müellif, sarayı gezmek için bir ay Gırnata'da kaldığını iddia eder.²⁶

Gaspıralı'nın ütopyası el-Hamrâ Sarayı'nda başlamaktadır.²⁷ *Dârürrahât* adlı eserinin başkahramanı Molla Abbâs, bir gün sarayı gezdikten sonra şehre dönmeyip aldığı özel izinle orada gecelemeğe karar verir.²⁸ Aslanlı Avlu'da²⁹ namaz kıldıktan sonra dua edip tefekküre dalar. O esnada bulunduğu yere bitişik olan (Kızlar Köşkü³⁰) gül bahçesinden gelen bazı ayak sesleri duyar. Seslerin yaklaşması üzerine bir kenara saklanarak beklemeye başlar. Biraz sonra birbirinden güzel on iki kız, gül bahçesinden Aslanlı Avlu'ya girer. Onların gelişiyile birlikte kuru çeşmelerden su akmaya başlar. Müslüman ve Arap oldukları her hâllerinden anlaşılan kızlar, abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra geldikleri yöne doğru geri çekilmeye başlarlar. Molla Abbâs, onları takip ederken kızlar kendisini görür, kısa bir paniğin ardından tanışır. Kızlar, "Darürrahât" adını taşıyan saklı ülkenin üniversitesi olan *Darü'l-Ulûm* mezunlarıdır. Sınavlarda dereceye girerek öğrenimlerini tamamlamışlar, eski yurtları olan Gırnata ve el-Hamrâ Sarayı'nı gezmekle ödüllendirilmişlerdir. Kızların başında Molla Abbâs'ın daha önce kendisiyle Paris'te tanıştığı Şeyh Celal bulunmaktadır. Molla Abbâs, onlarla birlikte gizli bir geçide girer. Bu geçit, Harem köşkünden seksen basamakla inilen ve Endülüslüler zamanında hazine olarak kullanılan bir bölmeden başlamaktadır. Diğer bölmeye geçmek için kullanılan kapının adı "bab-ı selamet" tir.³¹ Molla Abbâs ve arkadaşları oradan girilen karanlık bir tünelde yaklaşık iki saat yol aldıktan sonra eni boyu kırk, derinliği ise iki yüz kulaç³² kadar olan bir kuyudan yeryüzüne çıkarlar. Burada bir dağın dibindeki karanlık yoldan on beş dakika yürüyerek Darürrahât adını taşıyan ütopyik ülkeye varırlar.³³

Darürrahât, İspanya kıtasında, Gırnata şehrine üç-dört saatlik mesafede Sierra Nevada dağlarının arasında, dört tarafı geçilmez sarp kayalık dağlarla çevrili bir yerdir.³⁴ Müellife göre bu ülkenin varlığından hiç kimsenin hatta tarihçi ve coğrafyacıların bile haberi yoktur.

Darürrahât'a geçişi sağlayan tünelin hayalî hikâyesi ise şöyledir: Endülüs'te (1460'larda) yaşanan olumsuz gelişmelerden dolayı ne tür tedbirler alınacağına dair yapılan toplantılardan birinde Sierra Nevada dağlarının dibinden gizli bir tünel kazılması kararlaştırılmıştır. İhtiyaç hâlinde bu tünel aracılığıyla kadınlar ve çocuklar, Gırnata'dan gizlice çıkarılıp gemilerle Mağrib'e geçirileceklerdi. Tünelin kazılması için Sudan taraflarından özel olarak getirilen 40 esir, sarayın altından başlayarak dağlara doğru tünel kazmaya başladılar. Birinci tünelin kazılmasından sonra ulaşılan bölgedeki dağların içinden başka bir yol kazılması meşakkatli olduğundan dolayı sultan, daha ileri gitmemiş, tüneli kazan Sudanlıları azat ederek onları ülkelerine göndermiştir. O mecliste bulunanlardan başka kimsenin bu tünelden haberi yoktu.

²⁶ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 12-13; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 192-194. Gaspıralı aslında İspanya'ya seyahat etmemiştir. Dolayısıyla bu anlatımlar hayalî bir gezinin yazıya dökülmesidir.

²⁷ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 13-95; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 194-288.

²⁸ Müellifin hayalî gezisinin tarihi 1883'tür ve o dönemlerde sarayda geceleri güvenlik görevlisinden başka kimse bulunmamaktadır. Gaspıralı, Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 12-13; (Akpınar, I, 2014), 94, 193-194.

²⁹ Gaspıralı, el-Hamrâ'nın Aslanlı Avlu'sunda yer alan aslan sayısını sekiz olarak kaydetmektedir. Bkz. Molla Abbâs *Dârürrahât*, 1906, 13; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 194 Hâlbuki orada bulunan aslan sayısı 12'dir. (Edicionez Miguel Sánchez, *The Alhambra and the Generalife*, Madrid, 2001, 32.). Ancak müellifin, o sırada saklı ülke Dârürrahât'tan gizlice el-Hamrâ'yı gezmeye gelen kızların sayısını 12 olarak vermesi de ilginç bir rastlantıdır.

³⁰ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 202.

³¹ Kurtuluş Kapısı.

³² Bir kulaç yaklaşık olarak 190 cm uzunluğa denktir. Cengiz Kallek, "Kulaç", *DİA*, XXVI, 353-354.

³³ Çamkara, Darürrahât'ın "yer altında inşa edilmiş" olduğuna dair yanlış bir tespitte bulunmuştur. Ayşe Çamkara, *Bilgiye Açılan Kapılar: Ahmet Mithat Efendi Ve İsmail Gaspıralı'nın Eserlerinde Avrupalı Kadınlar*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, 82, 84, 86. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hâlbuki Gaspıralı, eserinin Osmanlıca baskısında 17. Sayfada çizdiği bir krokide bunu açıkça göstermiş ve Darürrahât ülkesinin yer üstünde olduğunu ifade etmiştir. Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 19, 68; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 200, 255.

³⁴ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 68; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 255.

Aradan 20-30 sene geçmiş ve tüneli bilenlerin çoğu vefat etmişti. Sadece sultan, yaşlı bir bahçıvan ve Ebû Musa Gassân adlı komutan böyle bir tünelin varlığından haberdardı. Nihayet, Gırnata'nın teslimi meselesi tartışılırken (Aralık 1491) buna karşı çıkan Ebû Musa Gassân, kaleyi terk edip düşmanla savaşmaya karar verdiğinde, bahçıvana bu gizli geçitle ilgili malumatı aktarmış, kendisi dışarı çıkarak savaşp şehit olmuştur.³⁵

Gırnata teslim edilirken el-Hamrâ Sarayı da boşaltılmıştı. Ancak tüneli bilen yaşlı adam oradan ayrılmamış, Ebû Musa'nın evinde toplanıp bir gece gizlice saraya gelen yüz kırk kişiyi³⁶ tünelden Darürrahat'a çıkarmıştır. Bu insanlar, yanlarında eşya, alet edevat ve çok sayıda kitap götürmüşlerdir. Onların peşinden el-Hamrâ bahçıvanı, kırk baş koyun ve bir hayli tavuğu aynı tünelden yeni ülkeye geçirmiştir.³⁷

Ütopyanın en can alıcı noktalarından biri de bu halkın dünyaya açılmasıyla ilgili olarak bir tarih tespit edilmiş olmasıdır. Buna göre Darürrahat'a ulaşan insanların elinde Ebû Musa Gassân'ın mühürlü bir vasiyeti bulunmaktadır. Ülkenin kırk imamının mühürüyle kapatılmış olan bu vasiyet, ancak H. 1500 (M. 2076'te) açılıp okunabilecektir. Dolayısıyla bu tarihe kadar Darürrahat'tan çıkmamaları kendilerine vasiyet edilmiştir.³⁸ Darürrahat halkı, vasiyetin kendileri ile diğer milletlerin münasebetlerinin mahiyetini düzenleyen bazı ilkeler içerdiğini tahmin etmektedirler. Bu kadar uzun bir süre tayin edilmiş olması da *Ergenekon Destanı*'ndakine benzer bir sebebe dayandırılmaktadır. *Ergenekon Destanı*'nda düşmandan kaçarak dar ve sarp bir yere sığınan insanlar, dört yüz yıl sonra artık bu topraklara sığmaz olmuş ve buradan çıkmaya karar vermişlerdir.³⁹ Aynı şekilde 1492'de Darürrahat'ı yurt edinen Müslümanlar, yaklaşık altı yüz yıl sonra buralara sığmaz olacaklar, bu yüzden de H. 1500 (M. 2076)'de dünyaya açılmaları gerekecektir.⁴⁰

Ütopyasını kısaca bu şekilde özetledikten sonra Gaspıralı'nın Endülüs'e gerçekten seyahat edip etmediğine bir açıklık getirmek gerekir. Müellif, *Frengistan Mektupları*'nda Fransa'ya yaptığı seyahatin ardından Endülüs'e geçtiğini belirtmiş olsa da Gaspıralı'nın İspanya'ya seyahat ettiğine dair somut bir bilgiye rastlayamadık. Burada verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Gaspıralı'nın Endülüs'e geçtiğini söylediği tarih; 1883 yılına denk düşmektedir. O, Darürrahat'da bulunduğu sırada ise yaşının 27 olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Bu bilgiler Gaspıralı'nın gerçek hayatı ile çelişkiler arz etmektedir. Zira onun doğum tarihi 1851'dir. Dolayısıyla İspanya'yı gezdiğini ifade ettiği 1883'te aslında Gaspıralı, 32 yaşındadır.

Çeşitli ülkelere yaptığı ziyaretlerine baktığımızda da 1883'te İspanya'ya gitmediği sonucu çıkmaktadır. Zira o, Avrupa (Fransa) seyahatini 1871-1874 tarihleri arasında gerçekleştirmiş, 1874'te İstanbul'a gitmiş, 1875 kışında da Kırım'a dönmüştür.⁴² 1878'de Bahçesaray Belediye başkanı yardımcılığı, 1879-1882 yılları arasında da Belediye başkanlığı yapmıştır. Belediye

³⁵ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 31; 214. Musa b. Ebû Gassân, Gırnata'nın son sultanı Ebû Abdullah'ın komutanlarından biridir. Gerçekten de yukarıda anlatıldığı gibi Gırnata'nın teslimine karşı çıkmış, görüşü kabul edilmeyince de düşmanla çatışarak şehit olmuştur. Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I-III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, 1994, 195-197.

³⁶ Burada 140 kişi olarak verilen muhacirlerin sayısı, kitabın ilerideki bölümlerinde (Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 69; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 255), 78'i kadın olmak toplam 185 kişi şeklinde kaydedilmiştir.

³⁷ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 31, 69; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 214-215, 256.

³⁸ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 84-85; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 218, 274-275. Kitapta vasiyetin açılma tarihi olarak belirtilen H. 1500'ün miladi karşılığı olarak bir yerde 2075 (s. 218), başka bir yerde de 2076 (s. 274) olarak verilmiştir. Doğru olan ikincisidir. Çünkü Hicri yılın ilk ayının Muharrem olduğu göz önünde bulundurulduğunda H. 1500'e denk gelen Miladi tarihin 28 Kasım 2076 olduğu görülecektir. Buna göre Bu tarihin karşılığı olarak Eroğlu'nun verdiği 2097 yılı (Eroğlu, *Ütopyalar*, s. 71) tamamen hatalıdır. Çünkü 2097 senesi, H. 1520 yılına denk gelmektedir.

³⁹ Destan için bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, II, İstanbul: MEB. Yayınları, I, 2004, 25-27.

⁴⁰ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 86; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 275.

⁴¹ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 94, 183, 232.

⁴² Devlet, *İsmail Bey*, 17-18; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 26-28.

başkanlığından sonra 1882'de Kazan'a 1885'te de İstanbul'a seyahat etmiştir.⁴³ Özellikle 1882-1885 yılları arasında Rusya topraklarındaki Müslümanlara yönelik faaliyetlerine ve gazete neşrine yoğun mesai harcadığını bilinen Gaspıralı'nın, bu dönemde Avrupa'ya ya da İspanya'ya bir seyahat gerçekleştirdiğini tespit edemedik.⁴⁴ Dolayısıyla bu romanda yer alan Endülüs'e ait bilgileri, kitaplardan okuduklarına, özellikle de Arap ve Frenk tarihlerine dayandırdığı⁴⁵ anlaşılmaktadır. O, kaynakları konusunda açık bir şekilde yazar ya da kitap ismi vermemektedir. Ancak verdiği malumatı, elimizdeki kaynaklarla karşılaştırdığımızda sadece bazı tahminlerde bulunmak mümkün olabilmektedir. Nitekim aşağıdaki satırlar, tahminî bir çıkarımdır.

Gaspıralı'nın, Irwing'in *Elhamra*'sını⁴⁶ okuyup okumadığı tespit edilememekle birlikte, 1832'de kaleme alınan *Elhamra* ile ilk tefrikası 1887'de yapılmaya başlanan *Dârürrahât Müslümanları*'nin anlatımlarında ilginç benzerlikler söz konusudur. Washington Irwing (1783-1859) ölümünden otuz yıl önce el-Hamrâ'yı ziyaret etmiş (1829), orada aylarca kalarak incelemelerde ve derlemelerde bulunmuştur. İlk bakışta gezi-inceleme gibi görünen bu kitap, aslında müellifin de açıkça ifade ettiği gibi kısmen hayal ürünüdür ve önemli ölçüde efsanelere dayanmaktadır.⁴⁷

Kitabın önemli bir kısmını, efsaneler ve büyülü hikâyeler oluştururken özellikle sonlarına doğru, Endülüs'ün gerçek tarihiyle ilgili kısa malumata yer verilmiştir. *Elhamra* eserinin gerek diğer bölümlerinde gerekse "İki Heykelin Hikâyesi"⁴⁸ kısmında *Dârürrahât*'la örtüşen kısımlar bulunmaktadır.

Gaspıralı'nın ütopyası, el-Hamrâ Sarayı'nın ünlü Aslanlı Avlu'sunda ve onun bitişiğinde yer alan Harem (Kızlar) Köşkü'ndeki gizli bir geçitte başlar.⁴⁹ Irwing'in hikâyesi ise el-Hamrâ'nın bitişiğinde yer alan Généralfé (Cennetü'l-Arif) yazlık sarayının üst tarafındaki Güneş Tepesi'nde bulunan kör bir kuyudaki gizli geçitle başlar.⁵⁰ Gaspıralı'nın kahramanı, gizli yollardan geçerek Sierra Nevada dağları arasında kurulmuş, son derece gelişmiş *Dârürrahât* ülkesine çıkarken; Irwing'in hikâyesindeki başrol ise, benzer bir yolculuktan sonra Gırnata'nın şaşaalı günlerindeki muhteşem el-Hamrâ Sarayı'na ulaşır.⁵¹ Irwing, başka bir hikâyede hayalî kahramanını yine aynı tepedeki aynı kuyudan yola çıkarır. Diğer bir anlatımında da benzer bir mağaradan başlayan yolculuk, duvarları altın, gümüş, zümrüt, safir vb. değerli taşlarla süslü bir saray (el-Hamrâ) tasviriyle devam eder. Hikâyenin sonunda olayın kahramanı, tıpkı Molla Abbâs'ın *Dârürrahât*'tan bayıltılarak çıkarılmasına benzer bir şekilde, hayal şehirden çıkarılır ve ayıldığında kendisini bir tepe üzerinde bulur.⁵²

2.1. Eserde Yer Alan ve Endülüs Tarihi ile Örtüşen Malumat

Gaspıralı'nın özellikle Endülüs'ün fethine dair verdiği bilgiler, tarihî malumat ile uygunluk arz etmektedir. Nitekim Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr, İberya Yarımadası'nda

⁴³ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 30, 36-38.

⁴⁴ Gaspıralı'nın biyografisine yer veren çalışmalarda onun Türkistan, Buhara, Taşkent, Semerkant, Sibirya, Moskova, Petersburg, Kafkasya, Türkiye, Mısır, Cezayir, Fransa, Bulgaristan, Hindistan seyahatlerinden bahsedilir (*Sırat-ı Müstakim*, 12 Recep 1327/16 Temmuz 1325, III, s. 336; Devlet, *Gaspıralı*, 15-22; Zeki Velidi Togan. "Gaspıralı (Gasprinski), İsmail" çev. Yavuz Akpınar, <http://www.ismailgaspıralı.org/yazilar/zvtog> 19.07.2014; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 40, 41, 46, 54, 56, 63, 66) Fakat İspanya'ya seyahat ettiğine dair hiçbir kayda yer verilmez.

⁴⁵ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 4, 8, 12, 28; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 184, 189, 194, 211.

⁴⁶ Washington Irwing, *Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi*, (terc. Veysel Uysal), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992. Bu çalışma boyunca kitabın ismi Türkçe neşrinde ki *Elhamra* şekliyle yazılacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki kitabın İngilizce orijinal baskısında yer alan bazı bölümler, Türkçe neşrinde bulunmamaktadır. Bkz. Washington Irwing, *The Alhambra*, (ed. Alice H. White), Boston: Ginn&Company, 1897.

⁴⁷ Irwing, *Elhamra*, 25, 70, 109, 216.

⁴⁸ Bkz. Irwing, *Elhamra*, 2-7, 25, 70, 160, 171, 172, 174, 178, 185-200.

⁴⁹ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 13-14; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 194-196.

⁵⁰ Irwing, *Elhamra*, 183-185.

⁵¹ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 13-14; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 194-196; Irwing, *Elhamra*, 187-192.

⁵² Molla Abbâs *Dârürrahât*, 1906, 92-94; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 281-283; Irwing, *Elhamra*, 160, 171, 174.

İslâm'ı yaymak için burada yaşanan taht kavgalarından istifade etmeyi düşündüğünü, bu toprakların Şam'a ve Yemen'e büyük ölçüde benzediğini kaydeder.⁵³

Gaspıralı'nın, Tarık b. Ziyad'ın ilk seferinden bahsederken; onun, gemileri yaktığıyla ilgili gerçek dışı malumata⁵⁴ yer vermemiş olması da kayda değerdir. Tarık'ın peşinden Musa b. Nusayr, Endülüs'e geçmiş ve iki koldan fetihler devam etmiştir. Kaynaklarda fetih sırasında bu iki fatih arasında yaşanan tatsız hadiselerden bahsedilmektedir. Gaspıralı burada bir ayrıntı vererek Musa'nın Tarık'ı kıskandığından dolayı dönemin halifesine, onu suçlayıcı bir mektup yazdığını, akabinde her ikisinin de Şam'a çağrılıp muhakeme olunduklarını, Musa'nın hilebazlıkla haklı çıktığını, Tarık'ın görevinden azledildiğini⁵⁵ kaydeder. Anlatımın devamında da Tarık'ın perişan bir hâlde vefat edişine (H. 97/715-16) "Yurt yaşamış balta, tısta kalur"⁵⁶ atasözünü temsil getirir.

İsmail Gaspıralı, İspanya (Endülüs) tarihini okuduğunda onların hâllerine şaşırıldığını ifade etmektedir. Bunun sebebini de "Onlar da tıpkı Türkler ve Tatarlar gibi hanlarını, azl ve nasb yoluyla tayin etmeyi severlermiş..." şeklinde açıklamaktadır.⁵⁷ Taht değişikliklerinin gerçekleşmesinde isyanların yeri göz önünde bulundurulduğunda, bu bilgilerin, tarihî malumat ile birebir örtüştüğünü söylemek mümkündür. Çünkü Endülüs'ün tarihi, isyanlarla ve darbelerle doludur.⁵⁸

Gaspıralı, Endülüslülerin kızıl elması niteliğindeki İspanya ve Avrupa üzerinden İstanbul'u fethetme ideallerinden de bahseder. Gerçekten de onların böyle bir ülkeleri vardı. Bu hedeflerine ulaşma hususunda M.732 yılındaki Puvatya Savaşı⁵⁹ olumsuz anlamda bir kırılma noktasıdır. Müellif, Endülüslülerin, Pireneleri aşarak Fransa'nın bazı şehirlerini ele geçirdiğini, Frank Kralı Karl Martel (Charles Martel ö. 741) ile Puvatya'da yapılan savaşı kaybettiklerini ifade eder. Ona göre bu savaşın kaybedilmesinin en önemli sebebi, Müslüman fatihlerin Endülüs'ten uzak kalmalarından dolayı gerekli yardımı alamayıp zayıf düşmüş olmalarıdır.⁶⁰

Bazı kaynaklara göre Puvatya Savaşı'nın ilk aşamasında Frank ordusu dağılma emareleri göstermeye başlamıştır. Bu sırada önceki savaşlardan elde edilen ve çarpışma alanının arkasında bir yerde korunmakta olan ganimetler, düşman saldırısına uğrayınca, Müslüman askerler, ganimetleri koruma derdine düşmüş, savaş düzeni bozulmuştur. Komutan Abdurrahman el-Ğâfiki'nin gayretleri onları toparlamaya yetmemiş, onun şehit düşmesi üzerine de mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur.⁶¹ Gaspıralı, Puvatya Savaşı'nı konu ettiği bölümde, yukarıda bahsi geçen ganimet meselesine yer vermemiştir. Ancak bu savaşın gerçekleştiği yerde Puvatya civarında "Kırk Aziz Ziyareti" namıyla bir yer olduğunu, burayı ziyaret için Fransa'ya gittiğini, fakat mezarlarla ilgili herhangi bir ize rastlayamadığını ifade etmiştir. Müellif, bu "Kırk Aziz Ziyareti"nden *Frengistan Mektupları*'nda da bahseder. Ancak oradaki malumat ile yukarıda verdiği bilgiler çelişkilidir. Zira *Dârürâhat Müslümanları* adlı eserinde izine bile rastlayamadığını söylediği ziyaretgâha, *Frengistan Mektupları*'nda yüz sürdüğünü ifade etmektedir.⁶²

⁵³ Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 5; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 185.

⁵⁴ Bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 1994, 17.

⁵⁵ Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 6-7; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 186-187.

⁵⁶ Ev yapan balta, dışarıda kalır. Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 7.

⁵⁷ Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 4; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 184.

⁵⁸ Bkz. Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Çöküşü Benî Ahmer'de Darbeler ve İsyandar*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014, 131-209.

⁵⁹Bkz. Kalelizade K. Şükrü, *Puvatye Muharebesi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 39-41.

⁶⁰ Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 7; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 187.

⁶¹ Kalelizade, 4, 24, 26, 28, 32-34; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (2012), 43.

⁶² Molla Abbâs, *Dârürâhat*, 1906, 7; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 94-95, 187.

Gaspıralı, Endülüs'ün siyasi tarihini kısaca özetledikten sonra Endülüs kıtasının bereketli topraklara ve güzel bir iklime sahip olmasına rağmen, İslâm'dan önceki dönemde, halkının beceriksizliği ve medeniyetsizliği yüzünden harap bir hâlde olduğunu ancak fethin akabinde, ehl-i İslâm'ın gayretleri ve güzel idareleri sayesinde bu toprakların cennete dönüştüğünü kaydetmiştir. Müellif, aynı zamanda Müslümanların bu coğrafyada oluşturdukları medeniyetin, Avrupa milletlerine örnek teşkil ettiğini belirtmiştir.⁶³ Gerçekten de Endülüs Müslümanları, tıp, matematik, felsefe vb. alanlarda Avrupa'yı uzun süre etkileyecek bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Gaspıralı, bu konuya örnek olması için Arap tarihlerine⁶⁴ dayanarak bazı rakamlar vermektedir. Mesela Emir Yusuf (ö. 1354) döneminde her Cuma günü 300.000 minberde onun namına hutbe okunduğunu, yine onun zamanında 80 büyük belde ve 300 şehir mevcut olduğunu, başkent Kurtuba'da 200.000 ev, 600 cami, 500 hastahane, 800 medrese ve 900 hamam bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Ona göre “İspanya'nın fethi sırasında Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklar, Endülüs'ün fethine ve Müslümanların muzafferiyetine sebep olmuş, aynı şekilde sekiz yüz sene sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan fesat ve Hıristiyanlar arasında vuku bulan birlik ve gayret, Endülüs devletinin çöküşüne yol açmıştır.”⁶⁶ Bu tespit kısmen doğrudur. Çünkü Müslümanlar arasındaki tefrika, sekiz yüz sene sonra değil, Endülüs'ün fethinin akabinde özellikle de M.732 yılında Franklar karşısında alınan Puvatya yenilgisinden sonra başlamış, bazı dönemlerde çok ciddi boyutlara ulaşmış, nihayet 1492'de Gırnata'nın teslimiyle sonuçlanmıştır.⁶⁷

Gaspıralı, Gırnata'yı teslim eden son sultan Ebû Abdullah'la ilgi olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Cesaretsiz, kemalâttan nasibini almamış, devlet işlerinden ziyade kendini ve malını koruma fikrinde olup ahaliden habersizce Ferdinand'la görüşerek şehri teslim etmek için anlaşma imzalamıştır.”⁶⁸

İsmail Gaspıralı, Endülüs'ün İstanbul'a elçi gönderip Osmanlıdan yardım talebinde bulunduğu da değinmiş ve Osmanlıların o sırada savaş hâlinde olmalarından ve yeterli deniz gücüne sahip bulunmamlarından dolayı Endülüs'e yardım edemediklerini belirtmiştir.⁶⁹

2.2. Gaspıralı'ya Göre Endülüs'ün ve Müslümanların Yükseliş Sebepleri

Gaspıralı, Endülüs'ün nasıl kalkındığını, ütopyası üzerinden anlatır. Ona göre Darürrahât, şer'i şerif (şeriat), akl-ı sâlim (sağlam akıl) ve ittifak-ı umumiye (toplumun genel kabulü) ile

⁶³ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 8; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 188-189.

⁶⁴ Gaspıralı'nın metin içerisinde geçen “Arap Tarihleri” (Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 8-9; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 189) ifadesiyle hangi eserleri kastettiğine dair bir malumat yer almamaktadır. Ancak burada verdiği bazı bilgilerle Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* 'nde yer alan bazı rakamlar birbiriyle örtüşmektedir. Bkz. Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Dersaadet, 1304/1305, I, 159.

⁶⁵ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 9; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 189. Bu bilgilerin Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* 'nden alındığını düşünüyoruz. Ancak kitabın Osmanlıca baskısındaki rakamlarda muhtemelen matbaa hatası yapılmıştır. Zira Ziya Paşa bu konuda şu bilgileri vermektedir. “Kurtuba'da 200.000 hane ve 600 cami ve mescit, 50 bimarhane (hastahane), 80 medrese, 900 hamam ve 1.000.000'dan fazla nüfus vardı. Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Dersaadet, 1304/1305, I, 159. Ayrıca bkz: Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (2012), s. 117.

⁶⁶ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 8; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), I, 188.

⁶⁷ Bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 44-199.

⁶⁸ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 29; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 212. Benzer tespitler için, özellikle de Ebû Abdullah'ın siyasi ihtirasi konusunda bkz: Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 194.

⁶⁹ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 29; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 211. Konuyla ilgili olarak bkz. Mehmet Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XII/3-4, 1999, 283-296. Gelibolulu Mustafa Âlî, Endülüslülerin, Sultan Selim'den yardım istediklerini, sultanın da o sırada Kıbrıs'ın fethiyle meşgul olduğunu “İnşallah bu hizmet bertaraf olduktan sonra sizin mededinüze dahî tonanma gönderelüm” diye cevap verdiğini kaydeder. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi*, c. I, Tıpkıbasım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, v. 444a. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, I-III, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000, II, 65.

yönetilmektedir.⁷⁰ Devlet zengindir. Devletin zenginliği, halkın zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Güzel yönetilen ve iyi eğitilen halk, becerikli ve gayretli, fen bilimlerine ve tekniğe meraklıdır.⁷¹

Müellif, Darürrahat'ın terakki sebeplerini izah ederken aslında bir yandan da içinde Türklerin de yer aldığı İslâm dünyasının nasıl kalkınabileceğini açıklamaktadır. Üzerinde durduğu en temel mesele, insanların bir takım hasletlere sahip olduğu ve eğitim aracılığıyla bu hasletlerin ön plana çıkarılması gerektiğidir. Çünkü ona göre herkeste iyi ve kötü huylar bir arada bulunmaktadır. Bunlardan hangileri galip gelirse insanlar, hayatını ona göre düzenlemektedir.

Esasen kendisi de bir eğitmen olan Gaspıralı, Endülüs'ü ele aldığı romanında eğitime özel vurgu yapmıştır. Ona göre; insanların güzel özellikleri, eğitimle işlevsel hâle getirildiğinde, onlar güzel ahlaklı olacak, güzel ahlak; güzel tavır ve davranışa yol açacaktır. Böylece toplumlar terakki edecek, insanlar güven içinde olup mutlu bir biçimde yaşayacaklardır.⁷²

Gaspıralı'ya göre terakki sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Eğitim, -marifet, din ve fen ilimleri,⁷³
- Sa'y/amel ve gayret
- Güzel ahlak, güzel huy/tavır,
- Adil bir yönetim,
- Akılcı bir yaşam modeli,
- Herkesin eşit olduğu toplumsal yapı.

Ona göre, bütün bunlar hayata geçirilirken, Batı medeniyetinin faydalı yönleri alınmalı, İslâm esasları ve millî kültür korunmalıdır. Müslüman Türklerin, Arapların ya da Farısların geri kalmasında İslâm'ın her hangi bir etkisi olmadığı gibi, bu sorun o milletlerin doğalarından da kaynaklanmamaktadır. Bu yüzden Gaspıralı'ya göre Türkler, gelişmelerini tamamlayıp birlikteliklerini sağladıktan sonra İslâm dünyasına önderlik etmelidirler. Bunun için de İslâm'ın özünde var olan ve terakkiyi teşvik eden anlayış öne çıkarılmalıdır.⁷⁴ Bahsi geçen hedefe ulaşabilmek için onun en temel şiarı "Dilde, fikirde, işte birlik"tir.⁷⁵

2.3. Gaspıralı'ya Göre Endülüs'ün ve Müslümanların Çöküş Sebepleri

Müellife göre, insanın yok olmasına sebep olan zehir ile mutluluğuna sebep olan manevî güç, onun vücudunda bir arada bulunmaktadır. Doğruluk ve bencillik, hakkaniyet ve zulüm, merhamet ve gaddarlık, tembellik ve gayret, bilimlere muhabbet ve cehalete meyil, bahadırılık ve korkaklık bütünüyle insanlara mahsustur. Bu özelliklerin hangisi baskınsa, toplumların yaşam biçimleri ona göre şekillenir. İnsanlar güzel ahlaklı ve hoş davranışlı olurlarsa, toplum kalkınır, güven ve mutluluk içinde olur. Aksi takdirde içten çürümeye başlamış elma gibi gittikçe dağılır ve

⁷⁰ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 35; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 219. Kırimer'e göre, İsmail Bey, şeriatın tam manasıyla uygulanması hâlinde Garp medeniyetini gölgede bırakacak medenî bir İslâm toplumu kurulabileceği kanaatindeydi. Bkz. Eroğlu, 79.

⁷¹ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 9; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 189-190.

⁷² Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 26; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 208-209.

⁷³ Ebû Musa Gassân, Darürrahat'a geçecek olan yakınlarına selamet yolunu bulabilmeleri için üç şey tavsiye eder: Bunlar, din, ilim ve marifet ile amelden hiçbir zaman ayrılmamaktır. Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 31; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 214.

⁷⁴ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 9, 35; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 189-190, 219; Murat Duran, "Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı*, Ankara 2011 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 113-115; Şakacı, 1399-1420.

⁷⁵ Duran, 90.

yıkılmaya yüz tutar. Bahadırların yerine korkaklar yetişir. İnsafların yerini alçaklar alır. Cehalet perdesi âlimleri bile örter. Bir millet veya devlet harap olacaksa ilk önce ilimsiz ve irfansız kalır. Tembellik, gayretin önüne geçer. Bir toplum bu hâle gelirse kartopu gibi eriyip dağılıp gider.

Ona göre; yıllarca şöhretli bir şekilde saltanat süren Endülüs'te, efkâr, âdet ve hissiyat yavaş yavaş değişmeye başladı. Azgınlık, tembellik, kaygısızlık, kibir, kin ve tefrika yılan zehri gibi devletin ve milletin bedenini çürütmeye başladı. Adaletsiz kadılar, paragöz valiler, akli noksan ve gayretsiz hükümdarlar zuhur etti. Fitnebazlar, ulemaya; yalan söyleyenler doğrulara; nefesine düşkün çıkarıcılar, toplum menfaatine çalışanlara galip geldi. Bütün bu zehirler iki yüz sene boyunca Endülüs'ün bünyesinde yer aldı ve onun harabiyetine sebep oldu, devlet bölündü ve Müslümanlar birbiriyle savaşa tutuştu, şehirler birbirlerine düşman oldu.

Müslümanlar arasında zuhur eden anlaşmazlık ve fesaddan faydalanan Hıristiyanlar, onların iç işlerine müdahale etmeye başladılar. Çöküşün yaklaştığını anlayanlar oldu ama hem sayıları azdı hem de onlara kulak veren yoktu. Çünkü onlar gerçekleri söylüyorlardı. Gerçekler ise acıydı.

Gaspıralı'ya göre geri kalmışlık sebepleri şöylece sıralanabilir:

- Eğitimsizlik, cehalet,
- İslâm dininin yanlış anlaşılması, yanlış yorumlanması,
- Kötü yönetim, adaletsiz, akli noksan ve gayretsiz hükümdarlar/idareciler, paragöz valiler,
- Adaletsiz kadılar, fitnebazlar,
- Kötü ahlak ve kötü davranışlar,
- Azgınlık, tembellik, kaygısızlık, kibir, kin ve tefrika.⁷⁶

Gaspıralı'nın, herhangi bir devletin/toplumun çöküşüne neden olan unsurları, Endülüs'e de uyguladığı anlaşılmaktadır. Burada ayrıca Endülüs'e mahsus özel bir madde eklememiş olması esasında dikkat çekicidir. Zira Endülüs coğrafyasındaki asabiyet kavramının, çöküşü hızlandıran en temel sâik olduğu unutulmamalıdır. Muhtemelen Gaspıralı, dönemin siyasi şartları muvacehesinde bu tür öznel içeriğe girmemiştir.

3. TARİH-KURGU İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE *DARÜRRAHAT* *MÜSLÜMANLARI*

Gaspıralı, *Dârürrahât Müslümanları* adlı eserinin özellikle baş kısmında Endülüs tarihiyle ilgili malumata yer vermektedir. Ancak oradaki bazı bilgiler tarihî gerçeklere aykırıdır. Mesela, "... Halifelğin Benî Ümeyye'den Abbâsîlere geçtiği esnada, hanedan-ı Ümeyye'den Abdurrahman, Endülüs'e kaçıp 64 sene-i hicriyede ahali tarafından saylanup (seçilip) memâlik-i Endülüs'e halife olmuştur."⁷⁷ ifadesini kullanmaktadır ki bu cümlede birden çok yanlış bulunmaktadır. Abbâsî ihtilali H. 132 (M. 750)'de gerçekleşmiş, Endülüs'ün fethi ile ilgili ilk faaliyetler ise M. 710 yılının Temmuz ayında yani H. 91'de başlamıştı. Dolayısıyla Gaspıralı'nın "Abdurrahman Endülüs'te halife oldu" dediği H. 64 (M. 683/84) tarihinde doğuda Emevîler henüz yıkılmamış, batıda Endülüs daha fethedilmemiş, Abdurrahman Endülüs'e geçmemişti.

Abdurrahman'ın "Endülüs'te halk tarafından halife seçilme" meselesine gelince; Aslında o, Abbâsî ihtilalinden birkaç yıl sonra Endülüs'e geçmiş, yarımadaı Abbâsîler adına idare eden vali Yusuf el-Fihri ile savaşıp onu mağlup ederek Kurtuba'ya girmiştir (10 Zilhicce 138 / 15 Mayıs

⁷⁶ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 26-27, 57; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 208-209, 243; Duran, 112-114; Özdil, 41.

⁷⁷ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 7; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 187.

756). Böylece Endülüs'te Emevî hanedanının yönettiği bir emirlik kurulmuş oldu. Endülüs'ün, emirlikten hilafete geçişi ise III. Abdurrahman döneminde M. 929 senesinde gerçekleşmiştir.⁷⁸

Gaspıralı, I. Abdurrahman'la başlayan "Endülüs İslâm Hükûmeti"nin H. 895 (M. 1489/1490)'e kadar devam ettiğini kaydeder. Hâlbuki Endülüs'ün siyasî tarihinde birden fazla ve birbirinden farklı dönemler söz konusudur. Her şeyden önce M. 711'de başlayan valiler dönemi 756'da sona ermiştir. Akabinde Endülüs Emevileri dönemi 1031'e kadar devam etmiş, bu devletin yıkılması üzerine Kuzey Afrika'daki Murabıtlar, Endülüs'ü ilhak etmişlerdir (1031-1090). Daha sonra da Mağrip'te Murabıtları yıkan Muvahhidler hem Kuzey Afrika'ya hem de Endülüs'e hâkim olmuşlardır (1146-1248). Mülûkü Tavâif (küçük şehir devletleri) devirlerinin dışında, bunlardan biri olarak kurulan ve temayüz eden Benî Ahmer (Nasrîler) 1231'den 1492'ye kadar İspanya'nın güneyinde küçük bir bölgede İslâm hâkimiyetini devam ettirmiştir. Dolayısıyla Endülüs'ün yıkılış tarihi 1490⁷⁹ değil 2 Ocak 1492'dir.⁸⁰ Zaten müellif de kitabın ilerleyen bölümlerinde 1491 yılının, Endülüs'ün son senesi olduğunu ifade etmektedir.⁸¹

Müellif, Kurtuba Cami-i Kebir'in Hicrî 770 yılında yapımına başladığını belirtir.⁸² Bu tarih, Miladî 1368/69'a tekabül etmektedir. Bu tarihte bırakınız cami yapmayı, Kurtuba şehri bile Müslümanların elinden çıkmıştır. Zira şehir M. 1236'da Hıristiyanlarca işgal edilmiştir. Dolayısıyla caminin inşasına Hicrî 770'te değil, Miladî 785'te başlanmıştır.⁸³

Gaspıralı, Endülüs'ün tarihi ile ilgili malumatı, *Darürrahat* adlı eserin değişik yerlerine serpiştirmiş, ütopyasını bunlarla harmanlayarak kurgulamıştır. O, hayal ülkesi için coğrafi bir konum tanımlamış, şehir ve köylerin kurulması hakkında bilgi vermiş, yöneticilerin ve halkın özelliklerinden, sağlıktan, sosyal hayattan ve yargıdan uzun uzadıya bahsetmiştir. Onun ele aldığı diğer bir husus da Darürrahat'taki eğitim-öğretim faaliyetleri ve kurumları olmuştur. Ülkenin yüksek teknolojisi ve ulaşılmış olduğu medeniyet seviyesi hayranlık uyandıracak boyutlardadır.

Darürrahat, dört tarafı yüksek karlı dağlarla (Sierra Nevada) çevrili, her yeri ormanla kaplı, cennet gibi bir ülkedir. Geniş meydanları, çimenlikleri, bağ, bahçe ve gülistanları olup her taraftan billur gibi kaynak suları, pınarlar akmaktadır.

Darürrahat ülkesine hicret edildiğinde burası sazlık, bataklık ve kötü kokulu bir yermiş. Dolayısıyla ilk dönemlerde insanlar hastalıklara yakalanıp çok sıkıntı çekmişlermiş. Ancak ulema ve hukema, sorunların kaynağını tespit etmiş, ülke genelinde açılan kanallarla bataklıklar kurutulmuş, hava ve su temizlenmiş, insanlar sağlıklarına kavuşmuşlar, öyle ki Darürrahat'da neredeyse hastalık diye bir şey kalmamıştır.⁸⁴

Her köyde Kadı Efendi, Kadı Kadın, Pir İmam, ezancı efendi/müezzin ve köy tabibi gibi memurlar bulunmaktadır. Köylerin yerleşim şekli şöyledir: Ortada büyük, yuvarlak bir meydan bulunur. Meydanın ortasında taştan yapılmış büyük bir cami vardır. Minareler Arap usulüne göre inşa edilmiştir. Caminin bir tarafında medresehane, diğer tarafında ise Endülüs usulüyle yapılmış meclis ve divanhane (mahkeme) yer alır. Caminin etrafı yaşlı hurma ağaçlarıyla, meydan ise yuvarlak planda oluşturulmuş bağ ve bahçelerle çevrilidir. Bahçelerin içinde de hepsi camiye

⁷⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 16, 60-61, 105.

⁷⁹ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 7; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 187.

⁸⁰ Bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 59-199.

⁸¹ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 28; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 211.

⁸² *Darürrahat*'ın Osmanlıcasının 10. sayfasında müellif "قرطبه جامع كبيرى هجرتك ٧٧٠ سنة سنده خليفه عبدالرحمن غيرتي ايله" şeklinde bilgi vermektedir. Dolayısıyla Akpınar, buradaki tarihi, asıl metne uygun olarak '770' diye okumuştur. Cümledeki ٧٧٠ tarihinde yer alan sıfırın matbaa hatası olduğunu kabul etsek bile hicrî 77 yılının miladî karşılığı olan M. 696-697 yılları, yine de caminin gerçek yapım tarihi olan M. 785'e tekabül etmemektedir. Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, s. 10; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 191.

⁸³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 68; Engin Beksaç'a göre caminin yapımı, 786 yılında başlamıştır. A. Engin Beksaç, "Kurtuba Ulu Camii" *DİA*, XXVI, 453-454.

⁸⁴ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 37, 38, 43, 62, 75, 80-81; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 221-222, 228, 245, 262, 269, 270.

müteveccih ve aynı uzaklıkta bulunan evler vardır. Evler taştan yapılmış olup bahçeler arasında yer almaktadır. Caminin dışındaki bütün evler ve binalar yerden yetmiş beş cm. yükseklikteki taş kemerler üzerine inşa edilmiş olup hepsi havada ve açıkta durmaktadır. Sulak bir araziye sahip olan bu ülkede nem ve rutubetten korunmak böylece mümkün olabilmekteymiş. Ayrıca çürümeden kaynaklanan gaz ve zehirlerin, hastalıklara yol açmasının önüne ancak bu şekilde geçilebilmiş, sokaklar toz, balçık, pislik ve çöplükten arındırılmıştır.

Bu ülkenin halkı, Ebû Musa Gassân'ın akraba ve dostlarından müteşekkildir. "Bahtiyar cemaat/mutlu toplum/mesut insanlar" diye isimlendirilen bu insanların hepsi ehl-i İslâm'dır. Ancak hâlleri Türkistan, Mısır, Hint ya da İran halkına benzemez. İnsanların kalp gözleri açıktır. Zira bir kişinin bakışından ve yürüyüşünden onun fikrini, zikrini açık bir şekilde anlamaktadırlar. Halk oldukça mahir ve medenîdir. Allah'a münacat ederek ona şükrederler, takva sahibidirler. Ülkedeki emniyet, paklık, zevk, safa ve bayındırlık başka toplumlarda yoktur. Bu insanlar, kibir, haset, bencillik zulüm ve yoksulluk nedir bilmezler. Yaşam düzenlerini "ilim ve rızık talep etmek herkese farzdır" ilkesi üzerine kurduklarından dolayı tasavvur edilemeyecek derecede büyük bir mutluluğa ulaşmışlardır. Kanunların sağladığı haklardan dolayı insanlar mutlu, istikrarlı, sağlık ve afiyet içerisinde yaşarlar. Ahlak ve maneviyat bakımından onların eşi ve benzerleri yoktur.

Kadınlar, son derece güzel ve de tesettürlü olup yüzleri açıktır, dışarı çıkarken başlarını örterler. Eğitim-öğretim hususunda erkeklerden geride değildir. Bu ülkenin kadınları, kadınlığın gereği olan ilimlerle uğraştıkları gibi pedagoji, tıp, hukuk gibi ilimlerle de iştiğal eder ve bu meslekleri icra ederler. *Frengistan Mektupları*'nda şarabın azının da çoğunun da haram olduğunu, bu yüzden de Avrupa ülkelerinde görülen pek çok edepsizliğin, İslâm diyarlarında görülmediğini ifade eden Gaspıralı, aynı şekilde *Dârürrahât*'da da alkollü içeceklerin zina ve homoseksüel ilişkilerin olmadığını belirtir. Ülkenin kadınları, Türkistan kadınları gibi dilsiz (mahlûk) olmadığı gibi Frengistan kadınları gibi edepsizlik aracı da değildir. Darürrahât Müslimleri Asya'nın cariyelerine benzemedikleri gibi Avrupa'nın oyuncak hâline getirilmiş kadınlarına da benzemezler. Bu ülkede doğu saraylarının odalıklarına ya da Fransa'nın ahlaksızlıklarıyla nam salmış kadınları gibilerine rastlanmaz.

Darürrahât ülkesinde kadınlar ve erkekler birbirini tamamlamak ve ıslah etmek üzere akit ve şarta bağlı olarak yaşam kurar, evlilik bağıyla birbirlerine bağlanırlar. Kadın, mal gibi alıp satılmaz; hukuksuz bir esir gibi kocaya verilmez. Her ikisi de birer taraf olup yaşamları zorbalıktan ve insafsızlıktan uzaktır. Yaşantıları birbirlerine muhabbet, ünsiyet ve hukuk üzerine kurulmuştur. Fesada sebep olacağı gerekçesiyle yaşlı kişilere, genç kızların nikâh edilmesi yasaklanmıştır. Nikâh işlemi gerçekleşmeden önce kadının ve erkeğin yaşlarını ve kalıtsal bir hastalıkları olmadığını gösteren şehâdetname (rapor) almaları kanunî bir zorunluluktur. Eşler arasında nikâh kıyıldıktan sonra kazanılan menkul ve gayrimenkullerde kadının da hissesi vardır. Doğunun zulmü, Batının rezillikleri bu toplumda bilinmediğinden dolayı eşlerin birbirlerini aldatmaları ve ihanetleri söz konusu değildir. Eğer eşler arasında sevgi biter de evliliği yürütemeyecek hâle gelirlerse ayrılık talep edilir. Dolayısıyla hıyanete yol ve heves kalmaz.⁸⁵

Ülkenin başkentinin adı; *Darü's-saadet*'tir. Ülkeye gelen ilk muhacirler, Seydi Musa'nın (Ebû Musa Gassân) soyundan olan Seydi Yakup'u, emir ilan ederek yaşlılardan ve ulemadan altı kişilik bir meclis oluşturmuşlardır. Molla Abbâs, Darürrahât ülkesini ziyaret ettiği sırada (1883) ülkeyi Ebû Musa Gassân'ın soyundan gelen Emir Ali yönetmektedir. İdare şekli şeriat olan ülke, sağlam akıl ve toplumsal ittifaka dayalı olarak yönetilmektedir.⁸⁶

Emirler, ülkeyi akıllıca ve adaletle yönetip ilim ve hizmette gösterdikleri gayretle herkese örnek olmuşlardır. Bu yüzden halk onlara gönülden muhabbet duyarak itaat etmektedir. Bu

⁸⁵ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 19, 21, 24, 25, 32, 36-38, 41, 42, 44, 67, 71, 79, 82-84; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 200-201, 203, 206, 207, 215-216, 220-222, 226, 227, 229, 254, 258-259, 270-273. 206.

⁸⁶ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 35, 41, 69; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 219, 226, 255-256.

sevgilerinin bir göstergesi olarak halk, başkente çok güzel bir saray yapıp emirlerinin ikametine tahsis etmişlerdir. Emirın annesi Zehra Sultan'ın adından dolayı, bu saraya Kasrû'z-Zehra (Zehra'nın Köşkü) adını vermişlerdir.⁸⁷ Sarayda en dikkat çeken bölümlerden biri kütüphane, diğeri ise uluğ divanhane (büyük idare binası) dir. Ülkenin önemli bir meselesi görüşüleceği zaman Emir, her köyden bir âlimi ya da aksakalı davet eder ve bu divanhanede toplantı yapılır. Emirın sarayında teşrifat, merasim ya da protokol kuralları söz konusu değildir. Ancak huzura çıkan kişilerden, kendilerine yöneltilen sorulara saygılı bir şekilde cevap vermeleri beklenir. Emir tek eşlidir dolayısıyla bilinen anlamda haremi yoktur. Emirın hanımı ülke idaresinde eşinin yanında söz sahibidir. Özellikle kadınların eğitim-öğretimi ve hukukî işleri onun nezaretinde ve himayelerinde gerçekleştirilir.

Darürrahat'ta eğitim-öğretim ve de eğitim kurumları önemli bir yere sahiptir. Köylerde *Sıbyan Mektepleri* denilen ilkokullar vardır. Taştan inşa edilmiş binalarda büyük bölmeler/sınıflar bulunur. Sınıflardan biri kütüphanedir. Diğeri bir sınıfta ise toprak işleri ve sanat için lazım olan alet-edevat bulunmaktadır. Sekiz yaşından on iki yaşına kadar bütün çocuklar bu mektebe gelir, kızlar ve erkekler ayrı ayrı sınıflarda okurlar. İlkokulun süresi dört yıldır. Erkek çocuklar bu mektepte okumayı, hesabı ve dini öğrenirler. Sonra ziraat, fizik, kimya öğrenirler. Köy hayatı için gerekli olan becerileri kazanır, sanatları öğrenirler. Kızlar ise okuma yazmadan sonra ev idaresi bilgisi, dikiş-nakış, analık için gerekli bilgiler, tıp ve sağlık ilimleri tahsil ederler.

İlk eğitimin verildiği bu okulların dışında ülkede *Medrese-i Kebir*, *Mekteb-i âliye*, *Darü'l-Muallimat* ve *Darü'l-ulum* gibi yüksek eğitim veren kurumlar bulunmaktadır. *Medrese-i Kebir*'de üç bölüm hâlinde tedrisat yapılmaktadır. Birinci bölümde, din bilimleri ve felsefe, ikinci bölümde; matematik ve fizik, üçüncü bölümde; siyâsî bilimler ve idare-i milliye eğitimi verilmektedir. *Mekteb-i âliye* (yüksekokul), ve *Darü'l-Muallimat* (kız öğretmen okulu), kızlar için Emir'in annesi Zehra Sultan tarafından kurulmuştur. Bu mekteplerden, yetenekli muallimeler ve kabiliyetli ev hanımları yetişmektedir. Kız mektepleri erkek mekteplerinden daha az değildir.⁸⁸

Gaspıralı, Endülüs'teki ulema ve tahsil edilen ilimlerle ilgili olarak şu malumatı vermektedir:

Endülüs'te zuhûr ettiği kadar belki bir ülkede ulemâ zuhûr etmemiştir. Âsâr-ı ilmiye ile nâmı bâkî kalmış iki yüz üç ulemânın adları bir cetvelde görüldü. Bunlardan bazıları yüz kitap telif etmiş ve cümlesinin âsârı bir binden ziyâdedir. Ayanç (utanç) ayanç olur ki işbu âsâr-ı merğûbeler Endülüs devleti inkırâzında İspanyol Nasârası eline düşüp şu zamanda bunlar gayet mutaassıp ve ilim kadri bilmez olduklarından "İslâm ve düşman âsârı" deyu cümle kütüphaneleri mahsûsen (kasten) yakmışlar. İlm-i tıp, cerrâhî, saydale, tabiat-ı eşya, hesap, hendese, hey'et, rasat ve mantık fenlerinde Endülüs İslâmları gayet büyük terakkî etmişler idi... Avrupa ülkelerinden Endülüs'e Frenkler gelip İslâm mekteplerinde ilim ve hüner tahsil ederler idi. Ve bundan için Endülüs İslâmları Avrupa'nın medeniyet-i cedîdesine (rönesansına) büyük sebep olmuşlardır.⁸⁹

Bu sırada gerek Avrupa ülkeleri gerekse Müslüman ülkeler gaflet uykusunda olup karanlık bir dönem yaşamaktadır. Çünkü bu zamanlarda oralarda ancak bazı ilimlere ait temel bilgiler öğretilmektedir. Müslümanlar ise neredeyse hiç okumamaktadır. Az çok bir şeyler okuyanlar da büyük bilgin kabul edilmektedir.

Taşkent, Buhara, Türkistan ilimlerle şeref kazanmış ve âlimler yatağı olmuş olmasına rağmen aynı dönemlerde oralardaki ilim merkezlerinde sadece dinî ilimlerin tahsili yapılmakta

⁸⁷Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 259. Müellif, bu konuda Endülüs tarihinde önemli bir yeri olan ve Kurtuba yakınlarında yazlık başkent olarak inşa edilmiş bulunan Medinetü'z-Zehrâ'dan esinlenmiştir. Zayıf olmakla birlikte ikinci ihtimal de Gaspıralı'nın ikinci eşinin isminin Zühre/Zehra olması (Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 33.) ve Kasrû'z-Zehra köşkünün, ismini buradan almış olmasıdır.

⁸⁸ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 21, 40-41, 51, 71, 81, 88-89; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 202, 225, 236, 259, 270, 278.

⁸⁹ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 9; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 190.

olup tıp, hendese, kimya, mimarlık, mühendislik gibi bilimler öğretilmemektedir. Türkistanlıların ancak yarı okuma bilirken yazı yazabilenlerin oranı yüzde ondur.⁹⁰

Darürrahât'taki kaliteli eğitim, yargıya da olumlu bir şekilde yansımaktadır. Ülkede yargı işleri, Kadı Efendiler ve Kadı Kadınlar tarafından yürütülmektedir. Kadı Kadınlar, hemcinsleri arasında yaşanan anlaşmazlıklara bakmaktadır. Ancak Kadı Efendilerin baktıkları davalarda taraflardan birinin kadın olması hâlinde -özellikle asabelik, talak, karı-koca arasındaki anlaşmazlıklar gibi konularda- verilen kararlar, uygulanmadan önce kadınların mağdur edilmelerinin önüne geçmek amacıyla Kadı Kadınlar tarafından temyiz edilir. Kadı Kadınların işlerine Emir hanımının riyasetinde, alimelerden oluşan bir meclis nezaret eder. Kadı Efendinin yanında bir kâtip, kapısında da bir hizmetçi bulunmaktadır. Kadı, yargılayacağı kişiyi karşısında ayakta bekletmez, oturarak sorgu yapar. Darürrahât'ta hapisane yoktur. Daha doğrusu bazı suçlara hapis cezası verilir fakat suçluların konulduğu yerin kapıları devamlı açıktır. Hapishanenin etrafında binlerce kişi de olsa hiç kimse suçluyla kesinlikle konuşmaz.⁹¹ Bu yüzden Darürrahât'ta hapisane yoktur denebilir. Kırbaç vurulması gibi uygulamalar da bulunmamaktadır. Bir kişinin suçlu olduğu tespit edilince bütün ülke halkı, bir vebalidan kaçır gibi ondan uzak durur, selam bile vermezler. Eşleri dahi bir suçlunun haram lokmasıyla beslenmemek için kocasının evinden ayrılıp babasının yanına gider, ancak suçlu, tövbe edip temizlenince kadın da evine geri döner. Çünkü bir suçlu, ıslah oluncaya kadar insanlıktan çıkmış kabul edilir. Dolayısıyla o, bu süre zarfında ülkenin uzağında bulunan özel mekânda ibadet ve dersle meşgul olur, ahlakını düzeltince de geri gelir ve topluma kabul edilir. Aynı hata bir daha tekrarlanmaz.

Ülkede yalan söylemek en büyük suç kabul edilir ve yukarıda bahsi geçtiği üzere ağır bir şekilde cezalandırılır. Bu yüzden Darürrahât, yalandan ve haksızlıktan kurtulmuş bir ülkedir. Çünkü ülkenin insanlarına; Allah'tan korktukları kadar yalandan da korkmaları, cehennemden kaçtıkları gibi fena fikirlerden de kaçmaları, cennete olan muhabbetleri gibi insanlara da muhabbet etmeleri nasihat ve emredilir ve bu surette eğitilirler.⁹²

Bunların sonucu olarak ülkede nezih bir sosyal hayat söz konusudur. Şehirde Misafîrhane (otel) bulunur ve hizmetler özel görevliler tarafından ifa edilir. Misafîrhanelerin odalarında bulunan bir tür diyafon aracılığıyla, misafîrler, isteklerini yüz yüze görüşmeye ihtiyaç duymadan görevlilere iletebilmektedir. Ne kadar zengin olurlarsa olsunlar insanların evlerinde köle-hizmetçi bulunmaz. Bunlara ihtiyaç dahi hissedilmez. Çünkü verilen iyi eğitimle herkes birkaç kişinin işini yapabilecek kabiliyette yetiştirilir.

Şehirde Kütüphane, Kervansaray ve hamamın⁹³ yanı sıra posta hizmetleri veren bir kurum da bulunmaktadır. Mektuplar dört köşeli birer kâğıt şeklindedir ve zarflara konulmadan gönderilir. Çünkü Darürrahât'ta insanlar arasında ahlaka ve kanuna aykırı iş ve fikirler söz konusu olmadığından yazılan mektupların da zarflara konularak saklanmasına ihtiyaç duyulmaz. Kâğıtların bir tarafında posta damgası, diğer tarafında da mektubun içeriği yer alır. Mektuplarda pul kullanılmamaktadır. Çünkü posta hizmetleri ücretsizdir. Ülkede kâğıt, bitkilerden üretilir, kitaplar halka bedava dağıtılır. Ayrıca *İstikbâl* adlı bir gazete neşredilmektedir.

Merkezde pazar yeri vardır. Ayrıca dükkânlar da bulunmaktadır. Dükkânların bir kısmı gıda maddesi satarken bazıları da altın ve ziynet eşyası ticareti yapmaktadır.⁹⁴ Para olarak kırmızı deriden yapılmış bir dinar, yarım dinar ve çeyrek dinar denilen paralar kullanılmaktadır.⁹⁵

⁹⁰ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 20, 38-40; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 201, 223, 225.

⁹¹ Dolayısıyla suçluya toplumsal dışlama cezası verilmiş olmaktadır.

⁹² Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 38, 43, 46, 47, 50, 52, 81-82; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 222, 228, 231, 232, 235, 237, 270-271.

⁹³ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 42, 44, 45, 63, 75; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 227, 229, 230, 249, 262.

⁹⁴ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 44, 46, 52, 53, 56, ; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 229, 231, 237-238, 241.

⁹⁵ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 46; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 231. Burada ilginç bir kesişme söz konusudur. Zira bazı kaynaklarda Hz. Ömer'in de deve derisinden para basmak istediği ancak ülkede deve kalmayabileceği

Darürrahat ülkesinde alkollü içecekler olmadığı gibi çay ve kahve de bulunmamaktadır. Misafirlere özellikle süt ve bazı tatlılar ikram edilir. Sofralarda kuş eti de bulunmaz. Çünkü ülkede avcılık yoktur. Bundan dolayı kuşlar insanlardan kaçmazlar.

Darürrahat'da kurulan ilk köyün adı *Yeni Gırnata*'dır. Hicretten 30 sene sonra (1522 yılında) nüfus 400'e ulaşınca iki köy daha kurularak insanlar üç köye taksim edilmişlerdir. 100 sene sonra da başkent *Darü's-saadet* kurulmuştur (1592). Romanın kahramanı Molla Abbâs'ın Darürrahat'a gittiği tarihte (1883) ülkenin nüfusu 300.000 olup bunlar kırk büyük köyde ve bir şehirde yaşamaktaydılar. Cadde, sokak ve meydanlara İslâm dünyasından ve Endülüs tarihinden önemli simalarının ve mekânlarının isimleri verilmiştir. Tarık b. Ziyad Caddesi, Abdurrahman-ı Salis Meydanı, İşbiliye Meydanı, Mısır Köyü, Filistin köyü... gibi. Şehir ve köy merkezlerinde mezarlıklara rastlanmaz. Ölülerin çürüyen cesetlerinden çıkan gazlar, havayı ve suyu zehirlediği için mezarlıklar yerleşim yerlerinden uzak mahallere kurulmuştur.⁹⁶

Darürrahat ülkesinde teknoloji çok gelişmiştir. Bu durum halkın yaşam biçimine yansıdığı gibi idarecilere de büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Başkent *Darü's-saadet*'te bulunan son derece görkemli Kasrû'z-Zehra'da sultanın katında bir tür gözetleme sistemi bulunmaktadır. Sarayın yüksek kulesinden ülkenin her tarafı görülebilmektedir. Bu kuleye yerleştirilen ayna ve dürbünler aracılığıyla ülkenin tamamı müşahede edilebilmekte ve tespit edilen görüntüler, sarayın içinde özel bir kürsü üzerine yansıtılmaktadır. Böylece Emir, ülkenin bütün yerleşim yerlerini, sokaklarını ve insanlarını, yapıp ettikleriyle birlikte bu özel aynadan izleyebilmektedir.

Ülkede öküz, at gibi hayvanlara ve at arabasına ihtiyaç duyulmadığından bunlara rastlanmaz.⁹⁷ Ulaşım hem raylı sistemle hem de karayoluyla sağlanmaktadır. Her ikisinde de atsız, ateşsiz, dumansız araçlar kullanılmakta olup bu vasıtalar elektrik gücüyle hareket ederler. Darürrahat'daki bütün köyler elektrikle⁹⁸ ulaşım sağlanan demiryolu⁹⁹ aracılığıyla birbirine ve başkente bağlı olup iletişim; şehirlerarasında telgrafla sağlanmaktadır.¹⁰⁰ Evlerde de sabit telefonlar¹⁰¹ kullanılmaktadır.

Şehirlerin caddeleri ve evler, karanlık basınca kendiliğinden yanan, ışığı güçlü lambalar tarafından aydınlanmaktadır. Sabah olduğunda da aydınlanma sistemi kendiliğinden kapanmaktadır.¹⁰² Aynı şekilde seyyar olarak kullanılan el lambalarının içinde çıra, mum, yağ vb. malzeme bulunmayıp bu aletler, kuvve-i elektirikiye¹⁰³ ile kendi kendilerine ışık vermektelerdir.¹⁰⁴

korkusu ile bu fikrinden vazgeçtiği rivayet edilir. Belazuri, *Fütuhu'l-Buldân*, (ed. M. J. De Goeje), Lugduni Batavorum, E. J. Brill, 1866, 470.

⁹⁶ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 44, 46, 53, 59, 61, 62, 66, 71; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 229, 231, 238, 244-245, 247, 248, 252, 258, 259.

⁹⁷ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 76-78; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 264-66.

⁹⁸ A.B.D'nin Wisconsin şehri 1882'de elektrikle aydınlatılan ilk şehir olmuştur. Londra 1891'de, İstan-bul ise 1914'ten sonra elektrikle aydınlatılmaya başlamıştır.

<http://www.teias.gov.tr/ebulten/makaleler/2012/OSMANI%20ELEKTR%C4%B0K/11.12.2014>.

⁹⁹ Elektrikli tramvay 1881'de üretilmiştir. <http://www.kesiflerdunyasi.com/kesifler-ve-icatlar/226-kesifler-tarihi-icatlar-tarihi-1850-1899>, 11.12.2014. Dolayısıyla Gaspıralı bu teknolojiyi, icadından iki yıl sonra ütopyasına taşımıştır.

¹⁰⁰ Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 41; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 226.

¹⁰¹ Telefon 1876 yılında icat edilmesine rağmen ancak uzun mesafeli telefon hatları 1900'lerin ilk çeyreğinde kurulacaktır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Alexander_Graham_Bell 11.12.2014. Dolayısıyla Gaspıralı, o sıralarda icat edilmiş telefonu, daha Amerika'da ve Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılmadan, bu teknolojiyi Endülüs'e hayalen taşımıştır.

¹⁰² Molla Abbâs, *Dârürrâhat*, 1906, 43, 45, 86; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 228, 230, 276.

¹⁰³ Edison'un akkorlu lambayı 1879'da icat etmiş olmasına rağmen Elektrik, 1880'lerde (Molla Abbâs'ın Endülüs'ü gezdiği yıllarda) henüz yaygın olarak kullanılamamaktadır. *Ana Britannica*, VIII, 98.

¹⁰⁴ Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 204. (Elimizde mevcut olan Osmanlıca metinde bu kısım yer almamaktadır.)

Darürrahât'da tabîî bilimler sayesinde kurulan bir sistemle kışın evler ağaç ve odun yakmadan ısıtılır, aynı sistemle yazın da serinlik sağlanır. Cıvıv üretimi kuluçka makineleri¹⁰⁵ aracılığıyla üstelik de üç günde gerçekleştirilmektedir.

Her köyde bir tabip vardır. Ülkede tıp ve cerrahî çok gelişmiştir. Dâhilî ameliyatlar yapılarak kesiler, dikişle kapatılır. Nitekim cam yutmuş bir çocuğun midesindeki cam, köy doktoru tarafından bu tür bir cerrahî müdahale ile çıkarılmıştır.¹⁰⁶

Ülkede makine teknolojisi çok gelişmiştir. Masrafsız bir şekilde havayla çalışan su motorları icat edilmiş, böylece yükseklerdeki çorak arazilere su pompalanarak verimsiz alanlar tarıma kazandırılmıştır. Kimyagerlerin icat ettikleri özel gübrelerin kullanımıyla ürün rekoltesi artırılabilmiştir. Dolayısıyla ülkede kimya ilmi ve ziraat teknikleri son derece gelişmiş bir vaziyettedir.¹⁰⁷

Darürrahât'taki medeniyete gelince; ülkede o günkü (1880'ler) şartlarda yaşam ve gelişmişlik düzeyi oldukça ileri bir seviyededir. Hatta dönemin Avrupa ülkeleri bile Darürrahât'tan çok geri kalmışlardır. Ülkedeki yaşantı bütün İslâm dünyasından ve Frengistan'daki yaşantıdan daha üstündür. Onlarla kıyaslandığında Türkistan; bedevî hükmünde, Frengistan ise daha gerilerde kalmıştır.¹⁰⁸

Molla Abbâs, *Frengistan Mektupları* adlı eserinde de Paris'teki bazı usullerin Müslümanlardan alındığını belirtir. Nitekim pazarlarda, çarşılarda fenerler yakmak, yolları taş ile döşeyip çamur ve balçıktan kurtulmak, şehir içinde gül bahçeleri yetiştirmek, çeşmeler bina etmek gibi âdetler Endülüs'te uygulanmıştır. Avrupalılar Kurtuba (Cordoba), İşbiliye (Sevilla) ve Gırnata (Granada)'daki medreselerden ve hocalarından faydalanmış ve etkilenmişlerdir. Bu yüzden de Endülüs İslâm medeniyeti, Avrupa'nın ilerlemesine önemli derecede katkı sağlamıştır.¹⁰⁹

4. SONUÇ

1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde doğup 1914'te aynı yerde vefat eden İsmail Gaspıralı, altmış üç yıllık ömrü boyunca dünya Müslümanlarının ve Türklerin birliği ve terakkisi için mücadele etmiş büyük bir mütefekkidir. “Dilde, fikirde, işte birlik” parolasında özetlenen hedefine ulaşmak için farklı yollar ve metotlar denemiştir. Ancak mücadelesi hiç de kolay olmamıştır. Zira onun faaliyetlerini, kendi çıkarları açısından tehlikeli gören İslâm karşıtı muhalifler vardı. Ayrıca Müslümanların içerisinde de çeşitli sebeplerle ona karşı çıkanlar olmuştu. Bunların başında da İslâm'ı doğru anlayamamış ve yenilikleri hazmedemeyen güç odakları gelmekteydi. Bu yüzden Gaspıralı, görüşlerini açıklamak için bazen farklı yollar denemek zorunda kalmıştır. Onun bu amaçla uyguladığı yöntemlerden biri de *-Medinetü'l-Fazıla-* örneğinde olduğu gibi ütöpik eserler kaleme almaktı. Böylece o, eleştirmek ve düzeltmek istediği yanlışlıkları daha rahat ve de büyük tepkilere maruz kalmadan ortaya koyma imkânı bulmuştur. Bu anlamda, kaleme alınan bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Darürrahât Müslümanları* adlı ütöpik eseri önemli bir örnektir. Dilbilim, edebiyat ve ütopya açısından, eser üzerinde önemli çalışmalar yapılmış ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kitap tarihsel açıdan değerlendirilmemiştir.

Gaspıralı'ya göre Müslümanların geri kalmış olmalarının sebepleri şunlardır: Eğitimsizlik, cehalet, İslâm dininin yanlış anlaşılması, yanlış yorumlanması, kötü yönetim, adaletsiz, aklı noksan ve gayretsiz idareciler, adaletsiz yargıçlar, insanların kötü ahlaka sahip olup kötü

¹⁰⁵ İlk kuluçka makinesi 1609'da Londra'da icat edilmiştir. <http://www.ilkkimbuldu.com/kulucka-makinesi/11.12.2014>.

¹⁰⁶ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 55, 59; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 240-241, 245.

¹⁰⁷ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 53-54, 58-59; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 238-239, 240, 244.

¹⁰⁸ Molla Abbâs, *Dârürrahât*, 1906, 40, 43, 50-51, 59; Gaspıralı, (Akpınar, I, 2014), 224, 228, 235-236, 245.

¹⁰⁹ Gaspıralı, *Frengistan Mektupları*, I, 129.

davranışlar sergilemeleri, azgınlık, tembellik, kaygısızlık, kibir, kin ve tefrika. Müslümanların, kendilerini geri bırakmış olan bu durumlardan kurtulmaları gerekir. Bu da iyi bir eğitimle mümkündür. Aksi takdirde cehalet, âlimleri bile sarar. Ona göre bir milletin veya devletin helaki; ilimsiz ve irfansı kılmasıyla başlar.

Gaspıralı'nın gerek geri kalmışlık sebepleri olarak burada serdettiği, gerekse biraz sonra sıralayacağımız gelişmek için gerekli olan özellikler, aslında İslâm dinin temel kaynaklarında ortaya konulmuş olan erdemli insanların özellikleridir. Ona göre Müslümanlar, ancak iyi bir eğitim sistemiyle ve marifetle, din ve fen bilimlerini bir arada öğrenerek, azimle/sadakatle çalışıp gayret ederek, güzel ahlaklı olup güzel davranışlar sergileyerek kalkınabilirler. Bunların gerçekleşebilmesi için toplumun akıllı, dirayetli, erdemli ve adaletli idarecilere, adaletli yargıçlara ve yetenekli, bilgili ve şahsiyetli ulemaya sahip olması gerekir.

Devlet, yukarıdaki özelliklere sahip olan yöneticiler tarafından adaletle yönetilirse halk, iyi eğitilir, becerikli, kabiliyetli olur, zenginleşir ve müreffeh bir hayat yaşar. Halkın zengin olması devletin zengin olmasını sağlar. İçe dönük olarak bunlar yapılırken, dışarıdan da gelişmiş diğer toplumların faydalı yönleri alınmalı fakat İslâm'ın esaslarından ve millî kültürden asla taviz verilmemelidir.

Gaspıralı'nın bu eserde yaklaşık yüz yıl önce ortaya koyduğu kadın/erkek ilişkileri, kadın hakları, evlilik müessesesi, tek eşlilik, evlilikten önce sağlık kurulu raporu alınması, eşler arasında mülkiyet ortaklığı gibi hususlar, onun ileri görüşlülüğünün göstergeleridir. Bir toplumu ifsad edecek cehâlet, yalancılık, haksızlık, ahlaksızlık ve bunların tetikleyicileri olan zararlı alışkanlıklar, onun, üzerinde durduğu ciddi meselelerdir. Gaspıralı'nın bunlarla birlikte dikkatlere sunduğu bütün görüşleri, aynı zamanda Müslümanların yaşadıkları sorunların çözümü için ortaya konulmuş önerilerdir. Onun önerilerinin bir kısmı, ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra çeşitli şekillerde uygulamaya konulmuştur.

Darürrahat Müslümanları'nda dikkat çeken diğer bir husus da teknolojik gelişmişliktir. Müellifin, eserini kaleme aldığı dönemde elektrik, telefon gibi teknolojik unsurlar mevcuttu. Fakat günümüzdeki gibi yaygın bir kullanım söz konusu değildi. Gaspıralı hayal ülkesinde, bunların kullanımını XXI. yüzyıldakine benzer boyuta taşımış, hatta daha ileri giderek o dönemlerde mevcudiyeti söz konusu olmayan genel gözetleme (MOBESE) sistemini, hem de toplumun menfaati için *Darürrahat*'da kullanmıştır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda denilebilir ki; Gaspıralı'nın *Darürrahat* adlı eseri, tür olarak bir ütopyadır. Fakat tespitleri ve teklifleri son derece gerçekçi ve öğreticidir. Dolayısıyla onun medeniyet algısı gerçekçi bir zemine oturmuştur. O, Müslümanların, geçmişte olduğu gibi gelecekte de üstün bir medeniyet oluşturacaklarına inanmakta ve bunun tesisi için çaba sarf edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Avcı, Mahmut, “Ütopya ve Kültür İlişkisi Üzerine Felsefi Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVII/II*, 2012, 239-253.
- Aydın, Hasan, “Güneş Ülkesi: Eğitim Odaklı Bir Ütopya” *Bilim ve Gelecek Dergisi*, XXXII, 2006, 56-63.
- Belazuri, Fütuhu'l-Buldân, (ed. M. J. De Goeje), *Lugduni Batavorum*, E. J. Brill, 1866.
- Campanella, Tommaso, *Güneş Ülkesi*, (çev. Selahattin Bağdatlı), İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Çamkara, Ayşe, “Bilgiye Açılan Kapılar: Ahmet Mithat Efendi Ve İsmail Gaspıralı'nın Eserlerinde Avrupalı Kadınlar”, *Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Çerçi, Faris, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, I-III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1988,
- Duran, Murat, “Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Ankara 2011 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Eflatun, Devlet, (çev. Yağmur Reyhani), İstanbul: Akvaryum Yayınevi, 2005.
- Eroğlu, Nazmi, *Ütopyalar Işığında Gaspıralı'nın Dârürrahât Müslümanları*, İstanbul: Bilge Sanat Yay. 2013.
- Erşahin, Seyfettin, “Buhara'da Cedidçilik-Eğitim İslahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fitrat (XX. Yüzyıl Başları)”, *Dini Araştırmalar*, I/3, 1999, 213-255.
- Farabî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), İstanbul: MEB. yayınları, 1989.
- Gaspıralı, İsmail, (Molla Abbâs Fransevî), *Dârürrahât Müslümânları*, Bahçesaray, 1906 (Osmanlıca).
- Gaspıralı, İsmail, *Gaspıralı Roman ve Hikâyeleri Seçilmiş Eserleri I*, (neşr. Yavuz Akpınar, B. Orak, N. Muradov), İstanbul: Ötüken Yay. 2014.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi, c. I, Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, v. 444a.
- Irwing, Washington, *The Alhambra*, (ed. Alice H. White), Boston: Ginn&Company, 1897.
- Irwing, Washington, *Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi*, (terc. Veysel Uysal), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Kalelizade K. Şükrü, *Puvatye Muharebesi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.
- Kırımlı, Hakan, “Gaspıralı İsmail Bey”, *DİA*, XIII, 392-395.
- More, Thomas, *Utopia*, (çev. Sebahattin Eyüpoğlu vd.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları, I-III*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Özdemir, Mehmet, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XII/3-4, 1999, 283-296.
- Özdiil, Muhammed, *İsmail Gaspıralı'nın Din ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Parlak, Nizamettin, “Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesiyle Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları” *İslâmiyat*, VIII/2, Ankara, 2005, 111-122.
- Parlak, Nizamettin, *Endülüs'ün Çöküşü: Benî Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Sánchez, Edicionez Miguel, *The Alhambra and the Generalife*, Madrid, 2001.
- Şakacı, Bilge Kağan, “Darürrahât (Rahat Ülke) Müslümanları: Kent Ütopyası mı?”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, XI/6, 2013, 1399-1420.
- Usta, Sadık, *Türk Ütopyaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

